

Вукашин Д. ДЕДОВИЋ*
ОШ „Светозар Марковић“, Краљево

ПРОСЛАВА ДАНА СВЕТОГА САВЕ У СРПСКИМ ШКОЛАМА У СКОПСКОМ САНЦАКУ КРАЈЕМ XIX И ПОЧЕТКОМ XX ВЕКА

Апстракт: У раду је реч о прославама Дана Светога Саве у српским школама у Скопском санцаку крајем XIX и почетком XX века и утицају тих прослава на очување традиције, подизање националне свести и одржавање основних духовних вредности. На основу архивске грађе, извештаја дописника Цариградског гласника и релевантне литературе покушали смо да опишемо програм и начин прослављања овог изузетно значајног датума српске историје. Прославе Дана Светога Саве показивале су да културни живот Срба у Турској није био замро и да је нада постојала. Српски народ је у својој традицији тражио наду која му је са свих страна одузимана. Ове прославе су имале карактер тихог али упорног опирања свим наметнутим недаћама. Из наведених извештаја се може видети „како се освежавала националност код нашега народа, како се србвало и како се тешко спроводила просветна политика.“ Светосавски култ био је веома јак код српског становништва у Скопском санцаку, као и у целој Старој Србији и Македонији, и поред противљења турских власти и притисака бугарске егзархије успостављене на овој територији. Непризнавање српске народности и притисак са свих страна уједињавало је Србе како би одбранили и сачували своје обичаје. Прослављајући успомену на свог првог просветитеља Светога Саву Срби у Скопљу и околним местима показивали су да су један народ, с истим жељама и тежњама, као и Срби у Србији и другим државама и провинцијама.

Кључне речи: Дан Светога Саве, српске школе, Скопље, литургија, каза, литија, резање колача, водоосвећење.

Подизање националне свести и чување традиције били су приоритетни задаци српских школа и цркава у Старој Србији и Македонији. За остваривање тих задатака од посебне је важности била и прослава Светога Саве у школама.¹ „Сваки народ има своје велике људе, који су својим животом и радом оставили дубока трага

* Доктор историјских наука, v.dedovic@hotmail.com

1 По наређењу књаза Милоша Обреновића од 1823. године 14/27. јануара, у свим српским школама прослављао се просветитељ Свети Сава. Од 1827. године тај дан се, такође по наређењу књаза Милоша, обележава као државни празник Кнежевине Србије. Милош је запретио глобом, затвором и телесном казном онима који на тај дан не долазе у цркву и не затварају своје дућане. Кнез Михаило Обреновић је законом од 26. јануара 1841. године прописао да се обавезно сваке године Дан Светога Саве прославља као слава свих школа у Србији. Тако се, поред Крсне славе, Божића и Ускрса, у Србији свечано прослављао и Дан Светога Саве (Веселиновић 1908: 38-57).

у историји његовој. Исто тако и свака црква има своје светитеље, чију успомену свето чува. Но колико је год народа на свету ниједан нема тако велике личности, која би била подједнако мила свима његовим деловима и колико је год црква на свету ниједна нема таквог светитеља за кога би сваки члан цркве без разлике знао. Изузетак је народ српски“ (*Цариградски гласник*, бр. 3, 16. јануар 1897: 1). Светосавски култ је био развијен не само у Србији и Црној Гори већ и у српским областима које су биле под Турском царевином и Аустроугарском монархијом, као и у другим деловима света. „Њега слави Српска црква, слави га Српска школа, а слави га и српска кућа. Св. Савска слава је – у правом се може рећи – свесрпска слава.“ (*Цариградски гласник*, бр. 3, 16. јануар 1897: 1).

У јужним областима, Старој Србији и Македонији, у којима је живео српски народ, пре српско-турског рата 1876–78. године, Свети Сава као школски патрон прослављао се у више градова (Хаџи Васиљевић 1935: 130–142). У Тетову се Свети Сава као школски патрон славио још 1862. године и тада се јавно певала химна „Ускликнимо с љубављу“. (Живковић Христић 2009: 191–193). У Призрену, Приштини, Вучитрну, Митровици, Гњилану, Врању, Нишу, Скопљу, Кратову, Кочану се празновало док су радиле српске школе. Школе у овим крајевима прослављале су Светога Саву приближно онако како се он прослављао у пограничним местима слободне Србије. Служена је литургија у цркви, а учитељи нису држали наставу у школама (Хаџи Васиљевић 1935: 130–142; Веселиновић 1908: 66-69; Веселиновић 1897: 5, фн. 2).

Међутим, објавом рата 1876–1878. године све српске школе у Турској нашле су се на ударау албанских башибозука, бесних због побуне Срба у Херцеговини, тако да су морале да прекину рад. После тог рата већина српских школа у Старој Србији, нарочито у Македонији, остала је затворена.² Рад српским школама био је забрањен и српско се име није смело чути. Такво стање трајало је до српско-бугарског рата (Томић 1936: 11). Турска управна власт је негирала постојање српске народности на тлу Царевине.

После доношења Закона о јавној настави у Турској (1891) Порта је дозволила отварање приватних школа, најпре у Скопљу, а затим и Солуну (децембра 1892.), а од маја 1893. године и у целом македонском делу Косовског вилајета. За Битољски и Солунски вилајет дозвола је добијена тек у априлу 1897. године (Стојанчевић 1999: 48). Међутим, и од тада су српске школе отваране на име мутевелије (реч арапског порекла, значи – управитељ једног вакуфа, заступник школе пред турским властима), а никако као српске народне школе (Дедовић 2022: 348).

Непризнавање српске народности и притисак са свих страна уједињавало је Србе како би одбранили и сачували своје обичаје. Српске школе у Скопљу учествовале су у свим већим догађајима, светковинама и прославама у граду и околини,

2 „Школе у областима јужно од Шарпланине, у велешкој и кратовској области, епархијама Бугарске егзархије, затворене су и пре Велике источне кризе, захваљујући денунцијацијама и притиску бугарских владика, док су у Дебарској, Скопској, Охридској и Пелагонијској епархији, где су поред егзархијских постојали и патријаршијски митрополити, учитељи уживали њихову заштиту. У четири последње епархије, у оним њиховим деловима у којима је централна турска власт била снажнија, учитељи су били у бољем положају, те су у неким местима успели да одрже школе све до краја рата 1878, али и након њега“ (Шешум 2020:151).

а у неким случајевима и вани.³ Срби су празновали све хришћанске празнике: Божић, православну Нову годину (*Цариградски иласник*, бр. 3, 17. јануара 1903: 3), Богојављење (*Цариградски иласник*, бр. 13, 28. марта 1902: 3; *Цариградски иласник*, бр. 4, 24. јануара 1903: 3). Благовести, Дан Света три јерарха,⁴ Лазареву суботу, Цвети (*Цариградски иласник*, бр. 14, 4. април 1902: 1; *Цариградски иласник*, бр. 12, 24. март 1906: 1), Ускрс,⁵ Ђурђевдан, Дан Светог Ђирила и Методија, Спасовдан, Видовдан, Крсну славу и др. и на тај начин уздизали српски национални дух (*Цариградски иласник*, бр. 6, 5. фебруар 1898: 1). Но највеће свечаности одржаване су у црквама и школама поводом Дана првог српског архиепископа, просветитеља и учитеља Светога Саве. То је био посебан догађај. Светозар Томић,⁶ поводом седамстоте годишњице од смрти Светога Саве, 1935. године, написао је текст „Прослава Св. Саве у српским школама у време турско у Старој Србији и Македонији”, а који садржи његова сећања на светосавске прославе у српским школама на територији Турске царевине крајем XIX и почетком XX века (Томић 1936: 11–16; Живковић Христић 2009: 199).

У овом тексту Томић наводи да су светосавске прославе у школама припремане од новембра месеца. Сваке године се мењао домаћин славе.⁷ Управа школе је пре прославе бирала одбор који је имао задатак да што свечаније припреми светосавску прославу. Програм прославе састојао се из два дела. Пре подне изводио се свечани део програма. „Прво би се ишло у цркву на свечану службу па из цркве цео народ са ђацима и свештеницима у одеждама ишли би у школу где има свечаност да се одржи. Тамо се програм изводио према приликама. Ако су присутне турске власти (а увек су се позивале) онда се изводио одобрени програм, а ако нису онда се изводио национални програм. У овоме случају ставила би се стража испред школе да пази долази ли ко из власти” (Томић 1936: 11–16; Живковић Христић 2009: 197; Веселиновић 1908, 121–123; Ђилас 1969: 168).

Вечерњи део прославе – игранка – било је општеномброно весеље. Највећа просторија у школи одредила би се за играње. Ту су смештени свирачи, почевши од зурле, гоча⁸ и кларинета па до циганске штрајк музике.⁹ „Неки пут, као Скопље

3 АС, МИД, ППО, 1900, Скопље, 12. децембар 1900; АС, МИД, ППО, 1900, Скопље, 25. мај 1901.

4 АСАНУ, Пера Ж. Илић, „На народној моби”, 10705.

5 АС, МИД, ППО, 1900, Скопље, 25. мај 1901.

6 Светозар Томић био је значајна личност српске научне, културне, просветне и политичке историје од краја XIX па све до средине XX века. После дипломирања на Великој школи у Београду, на Историјско-географском одсеку, 1898. године, упућен је за професора у Скопље да предаје у Српској мушкој гимназији. Ту је у школској 1904–1905. години био и њен директор. Од 1. октобра 1905. године обављао је улогу директора ниже гимназије у Битољу (видети опширније: Дедовић 2022: 348, ф.н. 1289).

7 Домаћин славе спремао је жито, свећу и колач. Око ове улоге отимали су се први грађани и утркивали се ко ће боље и лепше спремити све за славу. Домаћин за наредну годину одређивао би се на сам Дан Св. Саве. Пошто се колач пресече, свештеник обе половине даје домаћину, а овај новом домаћину предаје половину, пољубе се и стари домаћин честита новом домаћинство па му тада и сви присутни честитају. Дешавало се да се овом приликом међусобно измире два крвно завађена грађанина, што је било на опште задовољство свих присутних (Живковић Христић 2009: 197).

8 Гоч – велики бубањ који се приликом свирања постављао у усправан положај, на посебним ногама и на коме се ударало бочно, само по десној страни.

9 Мали оркестар од неколико извођача, који је изводио вокалну музику, пратећи се на жичаним инструментима.

и друга погранична места, доводили би свираче из Србије за Св. Саву и онда, пошто се мало расположе присутне турске власти и склоне у неку побочну собу – свира се, игра и пева србастике и националнике но у самој Србији. ...Цео тон прославе био је чисто народски. И песме и декламације биране су простом народу приступачне. Па и говори на Светосавској прослави писани су језиком и стилем лаким и разумљивим” (Живковић Христић 2009: 197).

Године 1893. Дан Светога Саве почео се прослављати у неколико школа у Скопском санџаку, и то: у обновљеној српској школи у граду Кратову, за време учитеља Јована Поповића из Кратова; у граду Кочану за време учитеља Димитрија Марковића из Кочана; у Берову (област Малешево, 12 км до бугарске границе) за време учитеља Јована Кастратовића, родом из села Мезгаља, Васојевићка нахија; у граду Тетову у Доњем Пологу, за време учитеља Андре Гроздановића из Призрена (Веселиновић 1908: 72–73).

У Скопљу се Свети Сава поново почео прослављати као школски патрон од 1895. године, када је био обновљен рад основних школа¹⁰ и основана гимназија.¹¹ Те године Дан Светога Саве у српским школама у Скопљу свечано је прослављен „иако је тога дана Вардар поплавио већи део Скопља, чак и школско двориште и први спрат, то није спречило да се празнује школска слава”. У школи је освештена водица и пресечен славски колач. Обред је служио заступник скопског митрополита Методија и рашко-призренски архимандрит Дионисије Петровић са још тројицом свештеника. Присутствовали су српски и руски конзули са породицама,

10 Уз велико залагање Стојана Новаковића и Владимира Карића српска основна школа у Скопљу свечано је отворена 2. фебруара 1891. године. Школа је била кратког даха – после четири дана рада, 6. фебруара 1891. године валија је забранио рад и школу затворио, захваљујући противницима Срба (АС, МИД, ППО, 1891, ред 104, Цариград, 16. април 1891; Бурковић 1939: 178–183; Војводић 2003: 122–123). Српска основна школа је отворена децембра 1892. године, у Дечанском метоху. После отварања ове школе нагло је порастао број српских школа у околини. Отворена је засебна женска основна школа у патријаршијском Пећком метоху, на левој обали Вардара. Почела је с радом 2. фебруара 1892. године (АС, МИД, ППО, 1892, ред 95, Скопље, 26. септембар 1893; Веселиновић 1893: 8; Дедовић 2021: 304–313). У Скопљу је с десне обале Вардара 1894. отворена нова мушка основна школа (АС, МИД, ППО, ред 117, Скопље, 14. март 1894). На улазној касији свих школа писало је: „Православна мушка или женска школа српског народа, поданика славне Отоманске царевине” (Веселиновић 1896: 307–308; Дедовић 2021: 313). Школске 1895/96. у Скопљу су постојале три основне школе: две мушке и једна женска. Учители су били: Јован Митрановић, Лазар Станимировић, Василија Атанасковић, Магдалена Станимировић, Коча Миновић и Јован Кастратовић. (Новаков 2014:467). Школске 1896/97. у Скопљу је било четири основне школе са три учитеља и четири учитељице, две са леве и две са десне обале Вардара (Весић 1897: 42–45; Дедовић 2021: 313). Школске 1906/07. године било је четири основне школе: у Дечанском метоху, у Гази Махали, у Јени Махали и у Влашкој махали. Из године у годину број српске деце у основним школама је растао. Тако је школске 1909/10. године у Скопљу и околини радило 16 школа са 25 учитеља (Лешњаревић 1910: 317).

11 Дозвола да се отвори „гимназијска школа српског народа, поданика високе Отоманске царевине у Скопљу” добијена је марта 1894. године (АС, МИД, ППО, ред 117, Скопље, 14. март 1894). Прве школске 1894/95. године отворен је само први разред. Уписано је 40 ученика, 37 дечака и три девојчице. Школска година почела је с радом 19. новембра у Дечанском метоху, где су биле смештене учионице, уз основну школу. Од оснивања па све до 1904. године Српска мушка гимназија је радила у туђим кућама и стално се сељакала. Била је принуђена да се задовољи простором и размештајем зграда какве се нађу у Скопљу (АС, МИД, ППО, ред 117, Скопље, 30. август 1894; Зафировић 1934: 45–47; Зафировић 1929: 49–58; Новаков 2014: 467–471, 534).

аустроугарски конзул са драгоманом и вилајетски тумач. После обредног дела мешовити хор ученика гимназије и ученица основних школа отпевао је химну Светом Сави „Ускликнимо с љубављу“, а привремени директор гимназије Сима Поповић говорио је о животу и раду Светог Саве. Ученици су рецитовали песме о Светом Сави и на крају отпевали химну султану. О реду при целој прослави старао се трговац П. Лекић „који се својски заузео да буде све као што треба и доликује“. За домаћина славе за следећу годину добровољно се пријавио свештеник Јован Бурковић, на чему су му сви присутни од срца честитали (*Цариградски ѿласник*, бр. 4, 4. фебруар 1895: 5).

Прослава Дана Светога Саве 1895. године одржана је и у српским школама у Куманову. После службе у цркви ишла је литија од цркве кроз варош до мушке школе. На челу литије ишле су две девојчице које су носиле султанову слику окићену цвећем, а после два ђака која носила икону светога Саве. Ученици и ученице ишли су у колони по двоје у реду, а затим око 400 окупљеног народа, мушкараца и жена. Након доласка у школу приступило се светим обредима водосвећењу и сечењу колача. Управитељ школе Јевта Џуковић одржао је беседу, а затим су ученици извели припремљени програм. После тога почело је народно весеље које је трајало до мрака. И програму у школи и народном весељу присуствовао је велики број народа из читаве нахије. Тога дана је у Куманову био пазарни дан па се окупио велики број људи из различитих крајева нахије. Многи од њих дошли су у школу да честитају Славу и присуствују свечаности (*Цариградски ѿласник*, бр. 4, 4. фебруар 1895: 6).

Дан првог српског архиепископа, просветитеља и учитеља Светога Саве прослављен је 1895. године и у Кратову на „особито торжанствен начин“. У очи славе, по старом обичају, спремљени су колач и славско жито (кољиво). Од раног јутра српска црква Св. Николе у Цариној-махали била је препуна побожних Срба и Српкиња, а током службе било је и гостију. После Божије службе кренуло се литијом у школу. На челу литије ишла су два ђака која су дупала у клепала, а за њима два младића који су носили црквена знамења, а затим два ђака који су носили слику Светитеља Саве окићену природним венцем од бршљана. После ових, један ђак је носио кољиво, а други колач: затим су ишли „ученици и ученице одевени у најсвечаније рухо, и упарађени све по два у ред: за њима ђаци с чирацима, рипидима и крстом, а за овима свештенство певајући црквене песме, а на послетку народ.“ После кратког хода литија је стигла у школу, где је све било припремљено за водосвећење и резање колаче, што су обавили овдашњи поп Михаило заједно са попом Ђорђем. Након обављене Божије службе говорио је наставник ове школе Давид Поповић, а затим су ђаци отпевали Светосавску песму „Ускликнимо с љубављу“. После тога послужени су гости а онда се наставило са складним певањем других песама и декламавањем, што је изазвало велико задовољство код присутног народа. После подне одржано је опште народно весеље које је уз одобрење турских власти и управитеља школе с навећим одушевљењем трајало до раних јутарњих сати. Музика је свирала и коло се водило. Школа и школско двориште били су пуни људи. У прилог прослави ишло је и изузетно лепо време за овај период године, и ако је само два дана пре Дана Светога Саве било потпуно дргачије (*Цариградски ѿласник*, бр. 7,

25. фебруар 1895: 6). Те 1895. године Дан Светог Саве прослављен је као и претходних година и у Тетову (*Цариградски њасник*, бр. 6, 18. фебруар 1895: 5) а почео се славити и у кривоаланачким селима Ранковцу и Станчу, кочанским селима Бели и Нивичану, у Малешкој кази у селу Ратеву (Веселиновић 1908: 71-73) и Берову (*Цариградски њасник*, бр. 6, 18. фебруар 1895: 5-6).

Светосавска прослава у Скопљу 1896. године одржана је у гимназији у присуству скопског митрополита Методија и свештеника Јована Бурковића. Директор Илија Вучетић је беседио о Светом Сави. Ђаци су отпевали химну Светом Сави „Ускликнимо с љубављу“, као и царску химну „Хамидију“. Присуствовао је и руски конзул Теодосије Лисевич. Биле су изложене слике Абдула Хамида и Светог Саве.¹²

Прослава Дана Светог Саве 1896. године одржана је и у Тетову. Божију службу у цркви служио је протојереј Симеон Протић са месним свештенством. Након обављене службе он је одржао говор у којем је изнео заслуге Светога Саве и као Србина, хришћанина, учитеља и свештеника. После овог говора из цркве је кренула литија ка митрополији. У митрополији је обављено водоосвећење и сечење колача. Затим је узео реч управитељ школе В. Јововић, који је захвалио присутнима „што су тако многобројно дошли и тиме дали доказа, да им српска школа и њен напредак на срцу лежи“. Потом је говорио о важности рада Светога Саве за српску школу, цркву и просвету и значају школске и народне славе. Нарочито је присутне дирнуо речима: „Св. Сава није нас заборавио. Он нас је пред његов дан обрадовао једном новом радошћу – митрополитом Србином у Призрену“. За митрополита Рашко-призренске епархије изабран је архимандрит Дионисије Петровић, дотадашњи секретар Скопске епархије, што је у Тетову изазвало велико народно одушевљење. На крају говора позвао је све присутне „да следују делима Светога Саву, да подижу школе и цркве, да потпомажу просвету и да воле свој народ, јер их на то упућује Свети Сава својим примером“. Након говора управника школе, ученици са учитељом Ј. Цуковичем и учитељицом Ј. Јововићком извели су богати и одабран песама и декламација. Након завршеног програма реч је поново узео управитељ школе В. Јововић, који се захвалио присутнима на пажњи и пожелео да следеће године Дан Светог Саве прославе још боље и веселије. Домаћин Славе Ташко Костић потрудио се да сви гости буду услужени и почашћени. Велики број присутних дао је новчани прилог за школу (*Цариградски њасник*, бр. 4, 25. јануар 1896: 14–15). Дан Светог Саве 1896. године у Скопском санџаку прослављен је и у Куманову (*Цариградски њасник*, бр. 4, 25. јануар 1896: 15), Кочану (центар Кочанске казе), у селу Побужју (Скопска Црна Гора) (*Цариградски њасник*, бр. 5, 1. фебруар 1896: 20), Ратеву (Малешка каза), Берову (Малешка каза) (*Цариградски њасник*, бр. 6, 8. фебруар 1896: 23). Први пут Дан Светог Саве је прослављен 1896. године у српској школи у Кривој Паланци (*Цариградски њасник*, бр. 5, 1. фебруар 1896: 19).

Прослава Дана Светог Саве у Скопљу 1897. године обављена је у једној украшеној учионици српске гимназије. Домаћин славе био је Атанасије Зафировић, овдашњи трговац, који није жалио труда и новаца само да би свечаност испала што величанственија, а за следећу годину домаћинства се прихватио Ставра Ђорђевић, овдашњи часовничар. У 9 сати ујутру почела је свечаност водоосвећењем и сечењем

12 АС, МИД, ПШО, 1896, ред 471, Скопље, 14. јануар 1896.

колача на којој су чинодејствовали скопски свештеници: Јован Бурковић, Тодор Николић и Петар Поповић. На јектаније је одговарао хор гимназијалаца под руководством Трајка Ковачевића, секретара Скопске митрополије и предавача црквеног певања у Српској гимназији. Свечаности су присуствовали српски и руски конзул и изасланик валије Косовског вилајета. Директор Иларион Весић говорио је беседу о „Утицају хришћанства на морал, просвету и културу човечанства уопште”. Ученици су након тога отпевали химну султану и рецитовали разне песме. Када је завршен припремљени свечани програм послужени су и почашћени гости, а онда је омладина повела коло у дворишту школе и играња је трајала до касно у ноћ (*Цариградски ѿласник*, бр. 5, 30. јануар 1897: 2).

Дан Светог Саве 1897. године прослављен је и у Тетову, селу Побужју (Скопска Црна Гора) (*Цариградски ѿласник*, бр. 5, 30. јануар 1897: 2-3) и Кратову (*Цариградски ѿласник*, бр. 6, 6. фебруар 1897: 2). Те године Дан Светога Саве почео се прослављати и у српским школама у Кучевишту (Скопска Црна Гора) (*Цариградски ѿласник*, бр. 6, 6. фебруар 1897: 2-3), у селима скопске казе Крушевици, Табановцу, Четирцу, Никуљану, Алгуњи, Драгоманцу, Клечовцу, Јачицу и Кшану (Веселиновић 1908: 71), као и у неколико села у околини Тетова (Брезну, Одри, Беловишту, Вратници, Рогочеву, Сиринићу, Туденцу, Галати, Маврову, Дуфу (Тетовска каза) и Јарекитима) (*Цариградски ѿласник*, бр. 7, 13. фебруар 1897: 2).

Прослава Дана Светог Саве у Скопљу 1898. године одржана је уз већу свечаност. Томе је допринео администратор Фирмилијан, а и сам живот међу скопским Србима одвијао се у много већој слободи него до тада. Срби су били поносни што имају такву институцију као што је средња школа. Прослава је била уприличена у згради основне школе, која је за ту прилику била најкомотнија. Зграда је била лепо украшена, Срби су се такмичили ко ће од њих из својих кућа и трговачких радњи донети лепше предмете за украшавање. На врху сале била је слика Светог Саве, с десне стране султанова слика и царски грб. Уочи Дана Светог Саве у цркви је служио литургију администратор Фирмилијан, уз помоћ два свештеника: Јована Бурковића и проте из Тетова Симеона Протића и уз присуство великог броја грађана. Фирмилијан је одржао беседу. Након вечерње, ученици, наставници, свештенство и многобројни грађани упутили су се ка згради основне школе, где је освештана водица и резан колач. Програм је настављен декламацијом песме и говором који је одржао Фирмилијан. Ученице Више женске школе отпевале су химну Светом Сави под руководством Јованке Крњићекове, предавачице. Управитељица Милева Петровић говорила је о раду Светог Саве. Прикупуљен је и значајан прилог за сиромашне ученике и ученице. Домаћин школске славе био је Ставра Чешмеџијевић, члан великога вилајетског суда, а за домаћина славе за следећу годину изабран је Димитрије Гаљевић (*Цариградски ѿласник*, бр. 6, 5. фебруар 1898: 3).

Прослава Дана Светога Саве 1898. године на врло свечан начин обављена је и у: Тетову, Куманову, Кочану, Њивичану (Кочанска каза) (*Цариградски ѿласник*, бр. 7, 12. фебруар 1898: 3), српским школама у Малешкој кази (Берову, Пешчеву, Ратову, Смомигрову и Петрову) (*Цариградски ѿласник*, бр. 8, 19. фебруар 1898, 3), у селу Мирковци (Скопска Црна Гора) (*Цариградски ѿласник*, бр. 10, 5. март 1898: 3). Дан Светога Саве почео се прослављати 1898. године и у касније обновљеним

српским школама у селима Гостиварске казе: у селу Кунову, за време учитеља Милована Кастратовића, који је премештен из села Дуфа (Тетовска каза); у селу Железној Реци за време учитеља Василија Ђурића из Сјенице (Веселиновић 1908: 75).

У Скопљу је и 1899. године изузетно свечано прослављен је Дан Светог Саве. Приређена је вечерња забава у корист сиромашних ученика и ученица основне школе. Сакуљен је добар приход. Изабран је посебан одбор од значајних скопских Срба. Од наставника школе у Одбор је ушао Влада Петковић. Вече пре 27. јануара одржана је вечерња у Цркви Светог Спаса. Служио је архимандрит Фирмилијан, а на јектанија су одговарали ученици мушке и женске гимназије. Архимандрит је беседио. Након вечерње, прослава се наставила у Дечанском метоху, где се у сали окупио велики број гостију. Међу присутнима били су српски вицеkonzул С. Матијашевић, заступник руског конзулата, аустријски конзул, грчки конзул и представници турских власти. На Дан Светог Саве прослава је започета освештењем водице, резањем славског колача и светосавском химном. Професор Милан Гајић одржао је беседу, након чега је отпевана химна султану. Ученици су декламовали песме. Дечаци и девојчице из забавишта у народној ношњи изазвали су одушевљење присутних. Школска сала била је богато украшена ћилимима и свилама. Окачене су слике Светог Саве, султана и других турских великодостојника, као и слика васељенског патријарха Константина V, али и фотографија Фирмилијана, администратора. Увече у 20 часова почела је забава. Поздравно слово одржао је директор Коста Ф. Ковачевић. Ученице девојачке школе отпевале су химну султану. Након песама и декламација почела је игранка која је дуго трајала. Домаћин школске славе био је Димитрије Гаљевић, а за домаћина школске славе за следећу годину изабран је Тома Јовановић, члан фирме „Браћа Јовановић“ (*Цариградски њасник*, бр. 7, 11. фебруар 1899, додаток седмом броју). Приход од забаве био је намењен фонду сиромашних ученика.

Прослава Дана Светога Саве 1899. године на врло свечан начин обављена је и у: Кочану, Побужју (Скопска Црна Гора), Ратеву (Малешка каза) (*Цариградски њасник*, бр. 5, 28. јануара 1899: 3), у селу Мирковци (Скопска Црна Гора) (*Цариградски њасник*, бр. 6, 4. фебруара 1899: 4), Куманову, у Биљачу (Прешевска каза), Стајевцу (Прешевска каза), Кучевишту (Скопска Црна Гора), Бањану (Скопска Црна Гора), Булчану (Скопска Црна Гора), Јачинцу (Кумановска каза) и Довезенцу (Кумановска каза) (*Цариградски њасник*, бр. 7: 11. фебруар 1899, додаток седмом броју).

Дан Светог Саве се почео славити 1899. године у кочанском селу Панталеју за време учитеља Луке Рајковића, родом из Бања Луке, који је ту дошао из Нивичана (Кочанска каза); у селу Смојмирову (Малешка каза) за време учитеља Васе Серафимовића; у новоотвореним школама у тетовским селима Рогачеву, за време учитеља Трика Петровића из Вратнице (Тетовска каза), и у селу Труденцу, за време учитеља Атанаса Петровића из Беловишта (Тетовска каза) (Веселиновић 1908: 74).

Као и претходних година, тако је и 1900. године Дан Светог Саве прослављен на величанствен начин у Српској гимназији у Скопљу. Више од месец дана раније формиран је одбор коме је био задатак да припреми и организује прославу. Виђеније госте позивала је нарочито формирана депутација а осталима су слате позивнице.

Ујутру у 7,30 часова почела је свечана литургија у Цркви Св. Спаса на којој су чинодејствовали новоизабрани митрополит скопљанске епархије Фирмилијан, протојереј Симеон Протић и свештеник Јован Бурковић. Црква је била препуна народа. На литургији одговарали су наизменице хор ђака мушке гимназије и хор више девојачке школе. У 9 сати маса народа са упарађеним ђацима из свих српских школа у Скопљу кренула је из цркве ка мушкој гимназији. Иако је било лоше време било је толико народа да су све просторије мушке гимназије биле препуне. Велики део народа остао је у дворишту школе и ако је све време киша падала. Прослави су присуствовали муавим, комесар полиције, драгоман косовског валије и сви страни конзули у Скопљу, осим руског. Водоосвећење и резање колача је извршено у лепо окићеној и декорисаној сали. Домаћин прославе је био обућар Деша Цветковић, а за домаћина у следећој години изабран је трговац Коста Сидовић. После завршеног верског обреда хор ученика гимназије је отпевао султанову химну Хамидију, а затим је професор гимназије Светозар Томић поздравио присутне и говорио о значају прославе дана Светог Саве за српски народ. Након тога изведен је припремљени програм који се састојао од рецитација и певања српских песама што је изазвало велико одушевљење код присутних. По завршетку програма госте је поздравио митрополит Фирмилијан, пожелевши им добродошлицу. Гости су почашћени а у дворишту школе кретало се српско коло и певале српске песме. После подне у мушком и женском пансионату (дому ученика) организовано је ђачко весеље на коме су присуствовали и ђаци српских основних школа. У просторијама женског пансионата организовано је забавно вече а приход од улазница ишао је у корист сиромашних ученика. Око 250 присутних поздравио је митрополит Скопљанске епархије Фирмилијан. Међу присутнима су били и драгоман косоовског валије, комесар полиције, погранични комесар потпуковник Али Беј и многи други (*Цариградски џасник*, бр. 6, 3. фебруар 1900, додатак шестом броју).

Дан Светог Саве 1900. године прослављен је и у Велесу, Башином Селу (Велешка каза) (*Цариградски џасник*, бр. 6, 3. фебруар 1900, додатак шестом броју), Глуву (Скопљанска Црна Гора) (*Цариградски џасник*, бр. 7, 10. фебруар 1900: 3), Кочану, Челопеку (Тетовска каза), Кокошињу (Овче Поље, Кумановска каза), Куманову, Јачинцу (Кумановска каза), Дуфу (Тетовска каза) (*Цариградски џасник*, бр. 8, 17. фебруар 1900, додатак осмом броју), Ораховцу (Велешка каза), Кратову, Злетову (Кратовска каза) и Церову (Тетовска каза) (*Цариградски џасник*, бр. 9, 25. фебруар 1900, додатак деветом броју).

Светосавска прослава у Скопљу 1901. године протекла је свечано. Суплент Пејаговић говорио је у дворишту мушке гимназије „О песми и певању“. Тога дана био је приказан Трифковићев „Школски надзорник“. Били су присутни митрополит Фирмилијан, Милош Цветић¹³ и други гости (Агатовић 1904: 40). „Међу њима доста турских виших чиновника и официра и скоро сви виђенији странци уз представнике овдашњих консулата, уз српског генералног консула и свега његова особља“, писао је београдски лист *Нова искра* у извештају о светосавској прослави

13 Милош Цветић, глаумац и редитељ, драмски писац, члан Народног позоришта из Београда, који је тада гостовао са београдским тамбурашким оркестром „Вила“, али није познато да ли је и на који уметнички начин и сам учествовао на изведеним концертима.

у Скопској гимназији 1901. године (Цветић 1901: 3; Јовановић 2004: 187–188). На иницијативу директора Радослава Агатоновића школске 1900/01. основано је „Српско коло“, дружина гимназије у којој су ђаци имали прилике да развијају засебно интересовање. Агатоновић је написао устав и правила дружине. Свечано отварање друштва организовано је на Дан Светог Саве 1901. године (Новаков 2014: 485, 540).

Дан Светог Саве 1901. године прослављен је и у српским школама у: Куманову, Мирковцима (Скопска Црна Гора) (*Цариградски иласник*, бр. 5, 25. јануара 1901: 3), Табановцу (Кумановска каза), Старом Нагоричану (Кумановска каза), Баљаковском Манастиру (Кумановска каза), Клечевцу (Кумановска каза) (*Цариградски иласник*, бр. 6, 1. фебруара 1901, додаток б. броју), Кривој Паланци, Нивицима (Кочанска каза), Башином Селу (Велешка каза) (*Цариградски иласник*, бр. 7, 8. фебруара 1901: 3), Јачинцу (Кумановска каза) (*Цариградски иласник*, бр. 8, 15. фебруара 1901: 3), Кокошињу (Овче Поље) и Кратову (*Цариградски иласник*, бр. 9, 22. фебруара 1901: 3).

Дан Светог Саве 1902. године прослављен је у Скопљу у мушкој српској гимназији „скромно, али свечано“. Након јутарње службе у цркви Св. Спаса, свечаност је настављена у просторијама мушке гимназије и одвијала се „по утврђеном програму и испала је на опште задовољство. Света је било доста иако је владала неизвесност до самог почетка. У пансиону мушке гимназије организован је заједнички ручак. На ручку су били присутни митрополит скопске епархије Фирмилијан са свештенством, виђенији грађани и наставници са ученицима. Домаћин прославе био је трговац Неша Младеновић, а за следећу годину изабран је трговац Пера Лекић. Након ручка па до вечерњих сати одвијало се народно весеље. У вече је у „Hotel Turati“ организована народна забава. Улазница је била добровољан прилог у корист потпомагања сиромашних ученика српских основних школа у Скопљу. Звате су само српске породице. Забава је била врло лепо посећена тако да се прикупио добар прилог. Те 1902. године српски народ у Скопском санџаку одао је заслужено поштовање првом српском просветитељу и учитељу Светоме Сави и у следећим школама, и то у: Алгуњи (Кумановска каза), Јачинцу (Кумановска каза) (*Цариградски иласник*, бр. 4: 24. јануара 1902: 4), селу Мирковцу (Скопска Црна Гора), Довезенцу (Кумановска каза), Кратову (*Цариградски иласник*, бр. 6, 7. фебруара 1902: 3), Злетову (Кратовска каза), Шталковици (Кратовска каза) (*Цариградски иласник*, бр. 7, 14. фебруара 1902: 4), Берову (Малешка каза), Горњем Кратову, Бродацу (Скопска Црна Гора) (*Цариградски иласник*, бр. 9, 28. фебруар 1902: 4), Глуву (Скопска Црна Гора) (*Цариградски иласник*, бр. 11, 14. марта 1902: 4), Куманову, Кривој Паланки и Горњем Кратову (*Цариградски иласник*, бр. 12, 21. марта 1902: 4).

Дан Светог Саве 1903. године у Скопљу су прославиле све српске школе заједно. У Цркви Светог Спаса одржана је литургија у присуству ученика, учитеља и наставника свих српских школа, као и персонала српског конзулата. Божију службу служио је митрополит Фирмилијан уз асистенцију двојице ђакона, двојице прота, Ђ. Чемерића и Јована Бурковића и више свештеника. Ђаци гимназије су одговарали на јектанија. Високопросвећени митрополит Фирмилијан одржао је дивну беседу „сходну Светитељу, о школи као расадници знања, тога нашег аманета Светога Саве“.

Након завршетка литургије митрополит Фирмилијан је обавио водоосвештење и резање колача. Из цркве су ученици са наставницима отишли у Мушку гимназију, прешли мост преко Вардара и певали „Ускликнимо с љубављу“. У школи је одржано благодарење, присуствовали су митрополит Фирмилијан, српски конзул Куртовић, Иван Иванић, вицеконзул, са госпођом, цео конзулат и грађанство. Професор Косовић говорио је о животу Светог Саве и о важности просвете. Фирмилијан је први пут био присутан као митрополит. Ученици гимназије и основне школе наизменично су декламовали песме, певали су у хору „Венац српских песама“, а „Хамидију“ по најновијој Мокрањчевој композицији. За лепо хорско певање заслужан је био наставник музике Милош Јулијус Брож. Након ручка прослава је настављена играњем, певањем српских песама и играњем српских кола. Домаћини школске славе били су Протојереј Петар Локић, за средње школе, и Неша Младеновић, за основне школе, а за домаћине славе за следећу школску годину изабрани су П. Мурганић, за основне школе, и Коста Васић, за средње школе (*Цариградски гласник*, бр. 6, 7. фебруар 1903: 4).

Дан Светога Саве 1903. године свечано је прослављен и у српским школама у: Бродцу (Скопска Црна Гора) (*Цариградски гласник*, бр. 4, 24. јануара 1903: 3), Никуљану (Скопска каза) (*Цариградски гласник*, бр. 6, 7. фебруар 1903: 3), Куманову (*Цариградски гласник*, бр. 7, 14. фебруар 1903: 2),¹⁴ Старом Нагоричану, Табановцу (Скопска каза) (*Цариградски гласник*, бр. 7, 14. фебруар 1903: 3), Тетову (*Цариградски гласник*, бр. 8: 21. фебруар 1903: 3), Чучеру (Скопска Црна Гора), Горњем Кратову, Богумили (Велешка каза) (*Цариградски гласник*, бр. 10. 7. март 1903: 2-3), Кратову (*Цариградски гласник*, бр. 11. 14. март 1903: 3) и Рудару (Кратовска каза) (*Цариградски гласник*, бр. 12. 21. март 1903: 3).

Српска гимназија у Скопљу се дуго припремала за прославу Савиндана 1904. године. На сам дан зграда је била окићена и све је било припремљено. У Цркви Светог Спаса службу је служио архимандрит Сава Протић, а на јектанија су одговорали ученици гимназије и учитељске школе. Служби су присуствовали директори, наставници, учитељи свих српских школа и многи грађани Срби. У цркву се није могло ући, многи грађани стајали су испред цркве. Свечаност је настављена у Мушкој српској гимназији. После верског обреда отпевана је химна Светом Сави и „Хамидија“. Сава Рабреновић је одржао говор. Ученици су рецитовали и певали песме. Милан Драгосављевић је управљао хором који је био одлично припремљен. Било је много значајних гостију, како месних власти, тако и представника конзулата других земаља. После заједничког ручка настављено је весеље (*Цариградски гласник*, бр. 5, 30. јануар 1904: 3).

Дан Светога Саве 1904. године свечано је прослављен и у српским школама у: Тетову (*Цариградски гласник*, бр. 5, 30. јануар 1904: 4), Куманову (*Цариградски гласник*, бр. 8, 20. фебруар 1904: 4), Кратову (*Цариградски гласник*, бр. 9, 27. фебруар 1904: 4), Берову (Малешка каза), Кочану (*Цариградски гласник*, бр. 10,

14 Црквено школски одбор у Куманову организовао је током прославе Дана Светог Саве прикупљање добровољног прилога за сиромашне ученике основних школа у овом месту. Одбор се јавно захвалио приложницима а Цариградски гласник доноси њихова имена и износ прилога (*Цариградски гласник*, бр. 7, 14. фебруар 1903: 4).

5. март 1904: 4), Премки (Кичевска каза), Старом Нагоричану (Кумановска каза) (*Цариградски иласник*, бр. 11, 12. март 1904: 4) и Никуљану (Кумановска каза) (*Цариградски иласник*, бр. 12, 19. март 1904: 4).

Прослава Дана Светог Саве 1905. године у Скопљу била је одржана у новој згради.¹⁵ Након службе у Цркви Светог Спаса сви присутни су дошли у гимназијску зграду. Свечани говор одржао је директор Стева Димитријевић (Пелеш 2010: 137-150) Један од ученика поздравио је госте и на турском језику. Ученици су извели два позоришна комада: *Лажа и иаралажа* и *Школски надзорник*. Наставник музике Милан Драгосављевић је веома добро припремио хор женске и мушке гимназије, који је изазвао велико задовољство публике. На игранци су свирали Старосрбијански свирачи (*Цариградски иласник*, бр. 6, 4. фебруар 1905: 3).

Дан Светога Саве 1905. године свечано је прослављен и у српским школама у: Кратову, Тетову (*Цариградски иласник*, бр. 8, 18. фебруар 1905: 3), Никодину (Велешка каза), Новом Селу (Пчиња), Вратници (Тетовска каза) (*Цариградски иласник*, бр. 9: 25. фебруар 1905, 3), Никодину (Велешка каза), Злетову (Кратовска каза), Берову (Малешево), Богумили (Велешка каза) (*Цариградски иласник*, бр. 10, 4. март 1905: 3) и Сиричину (Тетовска каза) (*Цариградски иласник*, бр. 11, 11. март 1905: 3).

Цариградски иласник од 27. јануара 1906. године на првој страни доноси извештаје о прослави Светога Саве у Скопљу (*Цариградски иласник*, бр. 4, 27. јануар 1906: 1). Према овом извештају види се да је Савиндан 1906. године у Скопљу свечано прослављен. У Цркви Светог Спаса служио је нови митрополит Вићентије¹⁶ са месним свештенством, који је у Скопље стигао 28. новембра 1905. године. Прослава је настављена у згради гимназије и учитељске школе, где је освештана водица и резан колач. Те године домаћин је била Даница Шушкаловић, ћерка лекара Шушкаловића, а за следећу годину изабран је угледни овдашњи Србин и трговац Коча Јовановић. Сем ученика и наставника школе, било је присутно много света, сви знаменити Срби Скопљанци, валија Махмуд Шефкет-паша, конзули српски Михаило Ристић, руски Бељајев, грчки Сактурас и представник аустроугарског конзулата

15 Све до школске 1904/5. године гимназија је радила у неадекватним стамбеним просторијама. Стално се селила јер није могла да нађе подесну зграду за школу и интернат. Једно време школа и интернат били су смештени у шест различитих зграда. На самом почетку оснивања гимназије помињало се на подизање једне праве школске зграде. Српске власти су одлучиле 1898. године да у Скопљу, на десној обали Вардара испод Душановог моста, подигну нову школску зграду за гимназију. Освештан је камен темељац врло помпезно и свечано, али када је зграда изашла из темеља Турци су забранили даље зидање (Раденић 1991: 980–984). Тек је септембра 1903. стигла дозвола да се зидање зграде може наставити (АСАНУ, Заоставштина Михаила Ристића (МР), 14243/2294, Скопље, 2. септембар 1903). За зидање зграде у будућу је било предвиђено 50.000 динара. Када је пуномоћ добијена, зграда је била завршена за непуних пет месеци. Изградња је коштала 2.000 наполеона (АСАНУ, МР, 14243/511, Скопље, 21. април 1904). Зграда гимназије била је по свом изгледу украс тадашњег Скопља. АСАНУ, МР, 14243/798, Скопље 1905, АСАНУ, МР, 14243/2294, Скопље, 2. септембар 1903; АСАНУ, МР, 14243/511, Скопље, 21. април 1904; Зафировић 1934: 74–77; Зафировић 1929).

16 Викентије Крчић (Василије), митрополит скопски (Ушће код Краљева, 11. II 1853 – код Урошевца, ? XI 1915). Васељенска патријаршија га је изабрала за митрополита скопског у октобру 1905, а у децембру исте године стигао је у Скопље (видети опширније: *Цариградски иласник*, бр. 52, 23. децембар 1905, 1; *Цариградски иласник*, бр. 1, 3. јануар 1906: 1; Хаџи Васиљевић 1930: 493–494; *Сјоменица* 1938: 30; Деговић 2022: 137, ф.н. 449).

Хофленер са супругом, месни представник жандармерије Рихтер, али и неки Бугари, егзархисти. Тома Бурковић одржао је прикладну беседу. Мешовити гимназијски хор отпевао је химну султану „Хамидију” коју су присутни стојећи саслушали. Како ни те године није било наставника певања, хор је припремио наставник Александар Марић. Затим су се наизменично ређале песме и декламације ученика припремљене за овај програм, што је изазвало опште задовољство присутних. Када је планирани програм завршен, послужени су и почашћени гости по српском обичају. Пошто су испраћени гости, организован је ручак за присутне ученике, учитеље и професоре српских школа у Скопљу. После подне у школској згради прослава је почела представом *Покондирена њиква*, а настављена је општенородним весељем са националним играма и песмама (*Цариградски њасник*, бр. 4, 27. јануар 1906: 1).

Дан Светога Саве 1906. године свечано је прослављен и у српским школама у: Тетову (*Цариградски њасник*, бр. 5, 3. фебруар 1906, 3), Сиричину (Тетовска каза), Богумили (Велешка каза), Табановцу (Скопска каза) (*Цариградски њасник*, бр. 6, 10. фебруар 1906: 3), Кратову, Берову (Малешка каза), Злетову (Кратовска каза), Одри (Тетовска каза) (*Цариградски њасник*, бр. 7, 17. фебруар 1906: 4), Кочану (*Цариградски њасник*, бр. 10, 10. март 1906, 2) и Куманову (*Цариградски њасник*, бр. 8, 24. фебруар 1906: 3).

Због нереда у гимназији у Скопљу школска 1906/1907. година је често прекидана. Привремени директор Вучетић није имао довољно ауторитета, па у школи није било неопходног реда и дисциплине. Јануара 1907. године избила је ђачка побуна, због чега је школа била затворена, а сви ученици били послати кући до априла 1907. године (Максимовић 2005: 207). Тако да Дан Светога Саве 1907. године није званично прослављен у српским школама у Скопљу.

Свети Сава је и 1908. године у српским школама у Скопљу прослављен у отежаним околностима (*Цариградски њасник*, бр. 4, 25. јануар 1908: 1), у једној малој соби у интернату, где су били смештени ученици. Домаћин славе био је драгоман руског конзула Александар Буквић, а за следећу годину изабран је Ђорђе Хаџи Костић. Соба је била украшена ђилимима, зеленилом и сликама, како би се последице пожара мање примећивале. Упркос недостатку простора, гости су са свих страна долазили. Међу њима били су скопски митрополит Вићентије Крџић, косовски валија Махмут Шефкет-паша, комесар на бугарској граници Хамди-паша, као и српски, руски, грчки, аустријски и француски конзули. Заступник директора Обрадовић је у кратком говору изнео значај Светог Саве у просвећивању српског народа. Упркос недостатку простора, изведени програм прославе изазвао је велико задовољство посетилаца и гостију, иако су неке тачке изостављене (*Цариградски њасник*, бр. 4, 25. јануар 1908: 1). Поједине планиране декламације биле су забрањене: „Остајте овде“, „Пећина на руднику“, „Малена сам“. То је било необично, будући да су се све те песме налазиле у збирци Ристе Огњановића, која је била дозвољена у Османском царству.¹⁷ На позив Одбора за прикупљање прилога за зидање нове зграде гимназије¹⁸

17 АС, МИД, ШПО, 1908, 208, Скопље, 15. I 1908.

18 Митрополит Вићентије био је председник Одбора за изградњу нове школске зграде, чије је зидање одобрио Хилими-паша. Најпре је на темељу изгореле зграде сазиано приземље у којем су

на Дан Светог Саве 1908. године у Скопљу, у Галати у гостионици Ристе Јовановића, окупио се већи број Срба и том приликом прикупљено је 570 гроша (шест наполеона или 120 динара) (*Цариградски љасник*, бр. 3, 18. јануар 1908: 1). Домаћин школске славе био је Александар Буквић, драгоман руског конзулата, који се трудио да се покаже што љубазнији према гостима, те да и у том погледу гости буду задовољни. За домаћина славе за следећу школску годину изабран Ђорђе Хаџи Костић, коме је Буквић пожелело „да славу прослави у новој згради“ (*Цариградски љасник*, бр. 4, 25. јануар 1908: 1).

Дан Светога Саве 1908. године свечано је прослављен и у српским школама у: Куманову, Горњем Селу (Велешка каза), Башином Селу (Велешка каза), Кочану, (*Цариградски љасник*, бр. 5, 1. фебруар 1908: 3-4), Злетову (Кратовска каза), Кратову (*Цариградски љасник*, бр. 6, 8. фебруар 1908: 3-4), Тетову, Кучевишту (Скопска Црна Гора), Кочану, Мушкову (Кумановска каза) (*Цариградски љасник*, бр. 7, 15. фебруар 1908: 4), Богомили (Велешка каза) (*Цариградски љасник*, бр. 8, 22. фебруар 1908: 4).

Прослава Савиндана 1909. године одржана је у згради мушког пансиона. Учествовале су све српске школе, а присуствовали су митрополит, заступник валије, меариф, директор гимназије, конзули Србије, Русије, Француске и Грчке. Након освећења водике и резања колача говор је одржао професор Алекса Станишић. Ђачки оркестар свирао је „Хамидију“. Уследиле су декламације и песме (Каћански, „Тужна Босна“, „Пред иконом Светог Саве“; Стеван Мокрањац, руковет „Из моје домовине“; мешовити хор је певао „Смешну српску игру“ од Јосифа Маринковића). Био је уприличен заједнички ручак и забава у хотелу „Слобода“. Игранка је трајала до после поноћи.¹⁹

Прославу Дана Светога Саве у Скопљу 1910. године заједнички су организовале све српске школе у дворани мушке гимназије, која је била испуњена до последњег места.²⁰ Ученици су певали и вежбали гимнастику, за шта су били заслужни наставници Илић и Караклајић. На светосавској прослави говорио је професор Александар Марић („О унутарњем смислу светосавске прославе“). Између осталог рекао је: „Ми данас уско схваћамо просветну радњу Светог Саве кад га слави-мо само као патрона школе, јер његова просветна радња није исцрпена његовим

ученици почели рад 18. новембра 1908. године. На Дан Светог Стефана Дечанског 24. новембра 1910. године освећен је темељ нове зграде српске гимназије у дворишту привремене зграде (*Српска школа* 1910, бр. 8: 381; Новаков 2014:515–516).

19 АС, МИД, ШПО, 1909, ред 275, Скопље, 20. I 1909.

20 Одлуком Просветног одељења Министарства иностраних дела 13. октобра 1909. нижа гимназија у Скопљу била је претворена у вишу, а Учитељска школа постала је четвороразредна, као и у Србији. Истовремено донета је одлука да се из Солуна преместе у Скопље сви виши разреди гимназије „Дом науке“. Са ученицима солунске гимназије прешло је и културно друштво „Дојчин“ које је основано у Солуну новембра 1900. године. Самим тим Скопље је постало највише школско средиште (Новаков 2014: 519). Турске просветне власти су одобриле отварање више гимназије у Скопљу, 22. маја 1910. године. Меарифат је о томе известио Митрополију и добијено је уверење да је скопска гимназија подигнута на степен идадије. Тако је од школске 1910/1911. године гимназија у Скопљу подигнута на осморазредну и није било више течајног испита, а Учитељска школа у Скопљу је претворена у четвороразредну и није било учитељског испита (*Српска школа* бр. 1, 1910: 11; Новаков 2014: 562).

заузимањем за ширење просвећености путем школе. Напротив, његова је радња била многострука, универзална и она је обухватала све правце народне радности“. Био је присутан и митрополит (*Српска школа* 1910, бр. 1: 28–37, 46). Славље је било настављено у хотелу „Слобода“ у присуству страних конзула и Вали-паше (Новаков 2014:520).

Савиндан 1911. године прославили су заједнички све српске школе у Скопљу у згради гимназије. После литургије у цркви прослава је настављена у згради гимназије. Говор је држао професор Стеван Симић, након чега је изведен припремљени програм. Ученици су приредили представу *Ђуго*, а програм је завршен гимнастичким играма у организацији Ристе Карљиковића. Увече је била приређена забава у хотелу „Слобода“ (*Вардар* 16. јануар 1911).

И 1912. године Дан Светог Саве свечано су прославили заједнички све српске школе у Скопљу у згради гимназије. Говор је држао професор Стеван Симић, након чега је изведен концертни део, који је завршен гимнастичким играма. Поподне је било општеномодно весеље, а увече је била приређена забава у хотелу „Слобода“.²¹

Извештаји дописника Цариградског гласника о прославама Дана Светога Саве у српским школама у Турској, који представљају аутентична сведочења активних учесника догађања о једном периоду из живота Срба на просторима Старе Србије и Македоније, говоре нам о националном, социјалном и верском положају српског народа под турском влашћу, о просветним приликама које су из тога произлазиле и разноврсним начинима борбе које су Срби користили у односу на турску управу, како би пронашли одговарајућа решења за одређене наметнуте социјалне, верске и националне проблеме. Та разноврсност у решавању проблема показује духовну снагу српског становништва, његову виталност и након вишевековног боравка под турском влашћу. „С колена на колена прелазила су предања о великим делима, која је Св. Сава починио за свој род, с појаса на појас прелазила су предања о неизмерним пожртвовањима, које је он поднео за своје племе. Одржавањем тих предања, која су се низала све до наших дана, наш народ није се само дивио величини његова духа, него је црпао и поуке“ (*Цариградски гласник*, бр. 3, 16. јануар 1897. 1). Неговање и очување светосавске традиције снажило је дух српског народа и омогућило очување основних духовних вредности. Прославе Дана Светога Саве у Скопском санџаку представљају потврду свести српског становништва о својим коренима и постојању. У том смислу треба посматрати напор Срба да се овај празник достојно обележи.

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Архив Србије, Министарство иностраних дела, Политичко-просветно одељење (АС, МИД, ШПО)

Архв Српске академије наука и уметности, Заоставштина Михаила Ристића (АСАНУ, МР, 14243)

Архв Српске академије наука и уметности (АСАНУ, Пера Ж. Илић, На народној моби, 10705)

21 АСАНУ, Пера Ж. Илић, *На народној моби*, 10705; Новаков 2014: 580.

ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Раденић, 1991: Андрија Раденић, *Документи о сјољној полицији Краљевине Србије 1903–1914*, 1/1, Београд: САНУ.

ЛИТЕРАТУРА:

- Агатоновић, 1904: Радослав Агатоновић, *Манастирско ипийање*, Сремски Карловци.
- Бурковић, 1939: Јован Т. Бурковић, „Обнова српске школе у Скопљу 1890–1891. године” *Брајсйво*, XXX, Београд, 178–183.
- Веселиновић, 1893: Милојко В. Веселиновић, *Сйаийсйика срйских школа у Турском царсйву за 1891/1892. школску йодину*, Београд.
- Веселиновић, 1897: Милојко В. Веселиновић, *Сйаийсйика срйских школа у Турској (у Сйарој Србији и Маћедонији) за 1895/1896. школску йодину*, Београд.
- Веселиновић, 1908: Милојко В. Веселиновић, „Свети Сава. Школски заштитник у Срба”, *Брасйво* (Београд), бр. XII–XIII, Београд, 21–133.
- Веселиновић, 1896: Милојко В. Веселиновић, „Школе у Скопљу”, *Брасйво*, VII, Београд, 306–319.
- Весић, 1897: Иларион Весић, *Православне школе срйској народа царских йоданика у вароши Скопљу*, Скопље.
- Војводић, 2003: Михаило Војводић, *Сйојан Новаковић и Владимир Карић*, Београд.
- Дедовић, 2021: Вукашин Д. Дедовић, Рад Србије на заштити српских државних и националних интереса у Македонији од 1885. до 1912. године, књ. I, Архив Краљеве, Краљеве.
- Дедовић, 2021: Вукашин Д. Дедовић, *Рад Србије на зашйийи срйских државних и националних инйтереса у Македонији од 1885. до 1912. йодине*, књ. III, Архив Краљеве, Краљеве.
- Ђилас, 1969: Ј. Ђилас, *Срйске школе на Косову од 1856. до 1912. йодине*, Приштина.
- Христић, 2009: З. Живковић Христић, „Сећања Светозара Томића на Светосавске прославе у Старој Србији и Маћедонији крајем 19. и почетком 20. века”, *Брајсйво* XIII, 191–200.
- Зафировић, 1934: Стојан Зафировић, „Српске гимназије у Цариграду, Солуну и Скопљу, Историјски преглед њихова живота и рада (1892–1894)“, у: *Сйоменица четйрдесетйодиишйице Државне мушке ймназије у Скопљу 1894–1934*, уредио Стојан Зафировић, Скопље, 74–77.
- Зафировић, 1929: Стојан Зафировић, *Мушка ймназија у Скопљу, Извешйај за йодине 1894–1929*, Скопље.
- Зафировић, 1929: С. Зафировић, „Скопска гимназија”, *Јужни йрејлед*, бр. 2, фебруар, 49–58.
- Иванишевић, 2011: Петар Иванишевић, *Доживљаји и усйомене*, Београд-Нови Сад.
- Јовановић, 2004: Зоран Т. Јовановић, „Гостовање Народног позоришта у Скопљу 1909. године”, *Вардарски зборник*, 3, 187–198.
- Лешњаревић, 1910: Петар Лешњаревић, „Просветне прилике у Турској”, *Босанска вила*, бр. 20–22, 317.
- Максимовић, 2005: Горан Максимовић, *Свијет и йрича Пејира Кочића*, Бања Лука – Београд.
- Новаков, 2014: Александра Ж. Новаков, *Средње срйске школе у Османском царсйву (1878–1912)*, докторска дисертација одбрањена на Филозофском Факултету у Новом Саду.
- Пелеш, 2010: Зорица Пелеш, „Говор проте Стевана Димитријевића на Дан Св. Саве у Српској гимназији у Скопљу 1905. године”, *Брајсйво*, XIV, Београд, 137–150.
- Стојанчевић, 1999: Владимир Стојанчевић, „Политичке и црквено–школске прилике код становништва српске националности у Битољском вилајету почетком 20. века”, *Вардарски зборник* 1, Београд, 48.
- Томић, 1936: Светозар Томић, „Прослава Св. Саве у српским школама у време Турско у Старој Србији и Македонији“, *Јужни йрејлед* (Скопље), бр. I/1936, 11.
- Хаџи Васиљевић, 1935: Јован Хаџи Васиљевић, „Свети Сава”, *Календар Вардар*, за 1936, год. XXIV, Београд, 130–142;

- Хаџи Васиљевић, 1930: Јован Хаџи Васиљевић, *Скојље и његова околина: историјска, етнографска и културно-џолијичка излајања*, Београд.
- Цветић, 1901: Милош Цветић, „Уметност”, *Нова искра*, 16. јануар 1901, 3
- Шешум, 2020: Урош Шешум, *Српске школе и учишћељи у Старој Србији и Македонији у Великој источној кризи*, Зборник радова са научног скупа одржаног 28. новембра 1918. године у Крагујевцу, Историјски архив Шумадије, Крагујевац.

ШТАМПА

- Српска школа* (Скоље), 1910.
- Вардар* (Скоље), 1911, 16. јануар.
- Цариградски гласник* (Цариград), 1895-1909.

Vukašin D. DEDOVIĆ

THE CELEBRATION OF THE DAY OF SAINT SAVA IN SERBIAN SCHOOLS IN SANDZAK OF SKOPJE AT THE END OF THE XIX AND THE BEGINNING OF XX CENTURY

SUMMARY

At the end of the XIX and beginning of XX century The Saint Sava's cult was developed not just in Serbia and Montenegro but also in other Serbian areas which were under Turkish Empire and Austro – Hungarian Monarchy. In Old Serbia and Macedonia where Serbian people lived, before Serbian – Turkish war from 1876 – 78., The Day of Saint Sava was celebrated in cities like: Tetovo, Prizren, Priština, Vučitrn, Mitrovica, Gnjilane, Vranje, Niš, Skoplje, Kratovo, Kočan.

However, as Serbian – Turkish war was proclaimed 1876 – 1878. All Serbian schools in Turkey had to stop working. After the war, most Serbian schools in Old Serbia, especially in Macedonia, remained closed. The work of Serbian schools was forbidden and Serbian name must not be spoken out loud. After passing the law of public schooling in Turkey (1891) Porta allowed opening of private schools, primarily in Skoplje, and then in Thessaloniki (December 1892), and since May 1893 in the whole Macedonian part of Kosovo vilayet. For Bitola and Thessaloniki's vilayet permission was obtained in April 1897.

Serbian schools in Skoplje took part in all bigger events, holy days and celebrations in city itself as well as in entourage, and in some cases outwards. The Serbs celebrated all Christian holidays and in this way they raised Serbian national spirit. However, the greatest holy days are kept on the Day of the First Serbian Archbishop, educator and teacher, Saint Sava.

In the year 1893. began the celebration of the Day of Saint Sava in Serbian schools in several places of Sandzak of Skoplje (Kratovo, Kočan, Berovo, Tetovo), and in the year of 1895. In Skoplje, when work of primary schools was renewed and Gymnasium was established, as well as in Kumanovo, in villages of Kriva Palanka – Rankovac i Stanco, villages of Kočan – Beli and Nivičani, and in Maleška area in villages like Ratevo and Berovo. The Day of Saint Sava was celebrated for the first time in the year of 1896. in Serbian schools in Kriva Palanka, Gostivar and in village of Pobužje (Montenegro of Skoplje), and in year of 1897. In Serbian schools in Kučevište (Montenegro of Skoplje), Leunovo (Mavrovo), as well as in villages of Skoplje area in villages (Kruševica, Tabanovci, Cetirici, Nikuljan, Alunja, Dragomanac, Klecovac, Jačica и Kusan), and in several villages around Tetovo (Brezno, Odra, Belovište, Vratnince, Rogočevo, Sirinić, Tudenc, Galat, Mavrovo, Dufa, Jarekitim and Tajmiste). Since the year of 1899. The Day of Saint Sava was celebrated in the village of Pantalej in Kočan, as well as the village of Smojmirov (Maleška area), and in newly opened schools in Rogačevo and Trudenc in Tetovo.

The celebration of the Day of Saint Sava in Serbian schools in Sandžak of Skoplje was a special event. Administration of school chose the board more than a month before the celebration which had to prepare and more solemnly organize Saint Sava's celebration. Shortly before the Day of Saint Sava, according to the old custom, slav stake and Slavonic wheat were prepared, the hall is properly decorated, and general rehearsal of the program was held. Celebration started the night before the holiday by the evening liturgy in the church and there were also students and teachers. On the Day of Saint Sava, morning liturgy was held in honour of the Saint. After the morning liturgy priests, people and students went for litia from the churchyard towards school with the humming of church bells and the song „УСКЛИКНИМО С ЉУБАВАЉУ“. In school, water consecration and cutting the bread are done, and then the host for the next celebration is chosen. After that, the administrator or some of the teachers adress to gathered people with convenient speech in which they describe the life of Saint Sava briefly and his merits for Serbian people. At the end of the speech one would ask gathered for donations in order to help poor students and people would do so.

After the speech solemn program was held which included recitation and Serbian songs. In the afternoon in the school yard, folk festival, dance was held and it lasted until dark. In the evening there was a dinner party which was used to collect donations for poor students.

Key words: Celebration, The Day of Saint Sava, Serbian schools, Skoplje, liturgy, kaza, litia, cutting the bread, water consecration, recitation, songs.